

УДК 331.25(575.2):331.25(4/9)
DOI 10.35254/bsu/2025.71.14

*Усоналиева Д.А.
К.Карасаев атындагы БМУ,
э.и.к., доцент*

*Джалилова Л. Н.
К.Карасаев атындагы БМУ,
э.и.к., ага окутуучу*

ПЕНСИЯЛЫК СИСТЕМАНЫН ӨСҮП-ӨНҮГҮҮСҮ ЖАНА АНЫ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА КОЛДОНУУ МҮМКҮНЧҮЛҮГҮ

Кыскача мазмуну

Макалада пенсионерлердин татыктуу жашоо деңгээлин жана социалдык туруктуулукту камсыздаган мамлекеттик башкаруунун маанилүү элементи катары социалдык саясат каралат. Кыргызстандын пенсиялык системасын калыптандыруу этаптары талданып, калктын пенсиялык камсыздоо маселелеринде маалыматтуулугунун жетишсиздиги аныкталды. Мамлекеттик кийлигишүүнүн деңгээлине жана каржылоо булактарына жараша классификацияланган пенсиялык системалардын ар кандай моделдери сунушталат. Эл аралык тажрыйбаны изилдөө пенсиялык системаны жакшыртуунун натыйжалуу ыкмаларын аныктоого мүмкүндүк берди. Пенсиялык камсыздоонун узак мөөнөттүү туруктуулугун камсыз кылуу үчүн демографиялык, социалдык жана экономикалык факторлорду эске алуу менен учурдагы системаны реформалоо зарылдыгы көрсөтүлөт. Калктын карышын кошкондо демографиялык өзгөрүүлөр пенсиялык системага кошумча жүк жаратат.

Түйүндүү сөздөр: пенсиялык камсыздоо, социалдык туруктуулук, демографиялык өзгөрүүлөр, төлөмдөрдү индексациялоо, камсыздандыруу төгүмдөрү, топтоо компоненти, финансылык жүк, реформалоо, эл аралык тажрыйба, жашоо минимуму

*Усоналиева Д.А.
БГУ им. К.Карасаева
к.э.н., доцент*

*Джалилова Л.Н.
БГУ им. К.Карасаева
к.э.н., ст.преподаватель*

РАЗВИТИЯ ПЕНСИОННЫХ СИСТЕМ И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация

Статья рассматривает социальную политику как важнейший элемент государственного управления, обеспечивающий достойный уровень жизни пенсионеров и социальную

стабильность. Анализируются этапы формирования пенсионной системы Кыргызстана и выявляются проблемы недостаточной осведомленности населения в вопросах пенсионного обеспечения. Представляются различные модели пенсионных систем, классифицируя их по степени государственного вмешательства и источникам финансирования. Изучение международного опыта позволило определить эффективные методы совершенствования пенсионной системы. Демонстрируется необходимость реформирования существующей системы с учетом демографических, социальных и экономических факторов для обеспечения долгосрочной устойчивости пенсионного обеспечения. Отмечается, что демографические изменения, включая старение населения, создают дополнительную нагрузку на пенсионную систему, что требует комплексного подхода к решению проблемы финансовой устойчивости системы социального обеспечения.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, социальная устойчивость, демографические изменения, индексация выплат, страховые взносы, накопительный компонент, финансовая нагрузка, реформирование, международный опыт, прожиточный минимум

Usonalieva D.A.

*BSU named after K.Karasaev,
PhD Associate,
professor*

Dzhalilova L.N.

*BSU named after K.Karasaev,
senior lecturer*

THE DEVELOPMENT OF PENSION SYSTEMS AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract

This study examines social policy as an essential element of public administration that ensures decent living standards for pensioners in the Kyrgyz Republic. It analyzes the formation stages of the Kyrgyz pension system and identifies problems of insufficient public awareness. Various pension models are presented and classified by state intervention and funding sources. International experience has revealed effective methods for improving the system. The necessity of reforms is demonstrated by considering demographic, social, and economic factors for long-term sustainability. Demographic changes, including population aging, create an additional burden on the pension system, requiring a comprehensive approach to ensure financial sustainability.

Keywords: pension provision, social sustainability, demographic changes, payment indexation, insurance contributions, funded component, financial burden, reformation, international experience, subsistence minimum

Дүйнөнүн дээрлик көптөгөн
өлкөлөрүндө улгайгай адамдардын
социалдык жактан камсыздандыруу
тутумунун өсүп-өнүгүүсү ХХI-кылымдын
башынан бери демографиялык, социалдык

жана экономикалык мүнөздөгү бир катар
факторлор менен аныкталып келет.

Мамлекеттин пенсиялык саясатынын
акыркы жылдары эң олуттуу көйгөй-
нүн бири болуп демографиялык көй-

гөй болуп эсептелет. “Азыркы учурда көптөгөн басымдуу өнүккөн өлкөлөрдө (АКШ, Европа, Австралия) демографиялык кырдаал кийинки өзгөчөлүктөр менен: эмгекке жарамдуу калктын санынын өсүүсүнүн солгундашы, а түгүл анын кыскарышы менен мүнөздөлөт. Ошол эле учурда калктын 60 жаштан өткөн, ал турмак 80 жаштан ашкан калктын санынын өсүү тенденциясы байкалып жатат. Бул эмгекке жарамсыз болгон калктын катмарынын, тагыраак айтканда майыптардын, б.а. пенсионерлердин санынын өсүүсүнө алып келүүдө. Маселен, 2000-ж. бүткүл дүйнө жүзүндө 65 жаш курактан өткөн жалпы калктын саны бар болгону 419 миң адамды түзгөн. 1950-жыл менен салыш-

тырганда бул жаш курактагы адамдар 298 млн.адамга өскөн. Ал эми 1995-жылга салыштырмалуу 99 млн.адамга көбөйгөн. БУУнун маалыматы боюнча 2000-жылы дүйнө жүзүндө улуу муундагы адамдар көбөйүп олтуруп алардын саны ай сайын 750 000 түзүп, 2022-ж. бул ай сайын өсүү 3 000 000 адамды түзгөн “[1].

1-таблицада көрүнүп тургандай Экономикалык кызматташтыктын жана өнүгүүнүн уюмуна кирген өнүккөн өлкөлөрдүн пенсионерлеринин саны тынымсыз өскөн. Эгерде 1980-жылдары пенсиялык курактагы адамдардын сандык үлүшү 15%дан ашпаса, 2040-жылдарга пенсиялык курактагы адамдардын үлүшү өлкөнүн жалпы калкынын 20-25%на жетет.

1-таблица. – 60 жаш курактагылардын жана жалпы улуу муундун үлүштүк пайызы, %

Өлкө	жылдар					
	1980	1990	2000	2010	2020	2030
Германия	15,5	15,5	17,1	20,4	21,7	25,8
Франция	14,0	13,8	15,3	16,3	19,5	21,8
Италия	13,5	13,6	15,3	17,3	19,4	21,9
Великобритания	14,9	15,1	14,5	14,6	16,3	19,2

Булак: National Research Council. Preparing for an aging world: The Case for Cross-national Research, Committee on Population and Committee on National Statistics, Division of Behavioral and Social Sciences and Education. Washington, DC: National Academy Press, 2001.

Пенсионерлердин санынын жогорулоосу менен байланышкан жүктөөлөрдүн көбөйүүсү көптөгөн пенсиялык системалардын жакынкы аралыкта коллапсына алып келээрине шек жаралууда. Ал турмак улуу муундун пайдасына жаш муундарды тарбиялоо менен аларга билим берүүдөн ресурстарды тартуу муундар аралык конфликтке алып келүүлөрү болжолдонууда. Расмий эсептерге таяна турган болсок, 2040-жылы АКШнын саламаттыкты сактоо жана социалдык камсыздандырууга багытталган программаларынын бири болгон ИДП нын бир бөлүгү эки эсеге көбөймөкчү. Ушундай эле өсүү европа мамлекеттерине дагы таандык. Демографиялык көйгөйлөр

көптөгөн экономикалык тенденциялардын себептерине айланып, дүйнө жүзүндөгү бөлүштүрүлүүдөгү пенсиялык системаларга терс таасирин тийгизбей койгон жок. Алсак, эмгек мөөнөтүнүн кыскарышы, пенсияга эрте чыгуу ж.б.

Калктын картаюу процесси анын табигый өсүүсүнө таасирин берип, эмгекке жарамдуу калктын үлүшү менен эмгекке жарамсыз калктын ортосундагы үлүштүн катышынын өзгөрүүсүнө, улуу муундагы адамдардын санынын жана үлүштүк салмагынын көбөйүүсүнө алып келүүдө. Калктын картаюусу жумушчу күчүнүн курамына, өндүрүштүн жана керектиктердин түзүмүнө, өзгөчө социалдык камсыздоого өзгөчө таасирин берет. Өлкөдөгү

калктын демографиялык курамынын өзгөрүүсү жүктөөнү жогорулатып, пенсиялык тутумду жөндөөдө олуттуу каржылык кыйынчылыктарды жаратат.

Калктын картаюусунун жыйынтыгында улуу муундардын тобу тарабынан эмгекке жарамдуу калкка болгон демографиялык жүктөө салмактанууда.

“Чет элдик экономисттердин эсептери боюнча, 1960-1970-жж. орточо беш жумушчу өздөрүнүн төгүмдөрүнүн эсебинен бир пенсионерди камсыздашкан болсо, жогоруда аталган социалдык-экономикалык жана демографиялык себептерден улам аталган катыш 3:1, айрым өлкөлөдө 1:1 ди түзүүдө” [2, с.418].

Өткөөл экономикага таандык өлкөлөрдө жарандардын пенсиялык камсыздандырылуусу менен байланышкан демографиялык маселелер социалдык-экономикалык факторлор менен катар тереңдөөдө. Борборлоштурулган пландоодон рынок экономикасына өтүүдө кошумча кыйынчылыктар бул өлкөлөрдөгү атайы кырдаалдарды алдын ала аныктагандыктан, биздин көз карашыбыз боюнча, чечкиндүү, мурда кийинкиге окшошпогон чечимдерди талап кылат.

“Пенсиялык жөлөк пулдарды алуучулардын санынын өсүүсү жана системага төгүмдөрдү төлөөчүлөрдүн санынын азайып кетиши пенсиялык камсыздандыруу системасындагы ИДПдан 5-10% каржылык каражаттардын дээрлик таңкыстыгына (жетишсиздигине) алып келди” [3], ошол эле учурда көптөгөн өлкөлөрдө пенсиянын өлчөмү төмөн бойдон калгандыктан, инфляциянын шартында татыктуу индексациянын жоктугунун себебинен улам, мыйзамдуу бекитилген айлык маянаны (55–80 %) камсыздай албай жатат.

Кыргыз Республикасына кайрыла турган болсок, бул жерде алгач кыскача объективдүү демографиялык жана эко-

номикалык көрсөткүчтөрдү карап чыгуу кажет, себеби алар пенсиянын төмөнкү деңгээлине алып келген социалдык камсыздоодогу болуп өткөн өзгөртүүлөрдү түшүнүүгө жардам берет. Кыргыз Республикасындагы акыркы беш жылдыктагы өсүп-өнүгүүлөр акырын өсүүнүн себептерин, коронавирустун белгилерин, локдаунду жана бийликтин алмашуусу 2020-жылдын негизги окуялары болуу менен бирге, Кыргызстандын 2021-жылдагы өсүү тенденциясына тассирин тийгизбей койгон жок. Өлкөнүн экономикасы пандемияга чейинки 2019-жылдагы деңгээлге жете алган жок. Дээрлик бир жыл бою өлкөнүн ИДПсы төмөндөп, 2,9% дык деңгээлде гана боло алды. Калктын реалдуу кирешелери бир азга гана жогорулап, өлкө коомдун социалдык көйгөйлөрүн, анын ичинен пенсиялык камсыздандыруулусундагы көйгөйлөрдү чечүүдөгү кыйынчылыктарга туруштук бере алды [4, с.593-594].

Пенсиялык система мамлекеттик камсыздандырууну камсыздоону аткарып келген жана бүгүнкү күндө дагы аткарып келет. Пенсиянын социалдык кызматты аткаруусун мүнөздөөчү маанилүү көрсөткүч болуп замещениянын коэффициенти болуп эсептелет. Замещениянын коэффициенти орточо пенсиянын көлөмүнүн орточо айлык акыга болгон катышына барабар. Дал ушул көрсөткүч калк арасында өзгөчө талкуулоо жараткандыктан, учурда ушул көрсөткүчкө орчундуу маани берип келе жатышат.

Пенсиянын минималдуу жашоо акысына болгон катышын талдоону кийинки таблицада көрсөттүк.

Төмөнкү 2-таблицада 2023-жылга карата пенсионерлердин жашоо минимуму жөнүндөгү ортостатистикалык маалыматтары берилген.

2-таблица – 2023-жылга карата пенсионерлердин жашоо минимуму [5].

Минималдык жашоо минимуму, сом.	Орточо эмгекке жарамдуу адамдар үчүн	% менен	Орточо пенсионерлер үчүн	% менен
Азык түлүк товарлары	5233,36	61,0	4771,54	70,0
Азык түлүк эмес товарлар (кийим, дары-дармек)	1458,47	17	681,64	10,0
Тейлөөлөр	1630,05	19	1363,29	20,0
Салыктар, топтоолор, төлөмдөр	257,38	3,0	0,00	0,0
Бардыгы	8579,26	100	6816,47	100

Булак: статистикалык маалыматтардын негизинде автор түзгөн [<https://www.stat.kg>]

Продуктуларды бөлүштүрүүдөгү минимумдардын айырмасы болуп, пенсионерлер салык төлөшпөйт. Баардыгыбызга маалым болгондой, 2023-жылы республикадагы орточо пенсиянын өлчөмү 7782 сомду түзгөн. Алынган пенсия кайда, кандай жумшалат деген суроо менен пенсионерлер арасында сурамжылоо жүргүзгөндөн кийинки жыйынтык кийинки 3-таблицада берилген.

3-таблица. 2023-жылдагы пенсияны товарлар боюнча бөлүштүрүү [5].

Пенсияны бөлүштүрүү	Пенсия	Пенсияга % менен	Пенсионерлердин жашоо минимуму, %
Азык түлүк товарлары	4 771,54	75	85
Азык түлүк эмес товарлар (кийим, дары-дармек)	681,64	8,0	0
Тейлөөлөр	1 363,29	17	15,0
Салыктар, топтоолор, төлөмдөр	0,00	0,0	0,0
Бардыгы	6 816,47	100	100

Булак: статистикалык маалыматтардын негизинде автор түзгөн [<https://www.stat.kg>]

Жогорудагы 3-таблицада көрсөтүлүп тургандай, пенсионерлердин 75 %ы пенсиялык каражаттарын азык-түлүк алууга жумшаса, ал эми 17% гана коммуналдык төлөөлөргө жумшай турганын айгинелеп турат. Ошол себептен көптөгөн жалгыз калган пенсионерлер жада калса азык-түлүк эмес товарларды, кийим-кечектерди, дары-дармектерди сатып ала алышпай, өздөрүнүн пенсияларын сактап топтой алышпайт. Акыркы жылдары Кыргызстанда пенсиянын ченеми 70 пайызга өскөнү менен, пенсионерлердин акыбалдары ошол бойдон калууда [6, с.275-276].

Мына ошентип, өткөөл экономика өлкөлөрүндө, анын ичинде Кыргыз Республикасында пенсиялык системага таандык болгон демографиялык, социалдык жана

экономикалык кыйынчылыктардын жыйындысы төмөнкүлөргө байланыштуу:

1. Пенсиялык камсыздандырууга багытталган эмгек акыдан чегерилген жогорку ченемдеги төгүмдөр пенсиянын өлчөмү менен байланыштуу эмес. Ал тек гана эмгекке жарамдуу калктын кошумча салык катары алынып, жумуштуулукка негизинен терс таасирин тийгизип келүүдө. Пенсияны каржылоо менен байланышкан көйгөйлөрдү чечүүгө камсыздандыруу төгүмдөрүнүн дагы да келечекке жогорулоосу эми мүмкүн эмес.

2. Пенсиялык курактын жогорулоосу жана мүмкүндүү жеңилдиктердин кыскаруусу – пенсиялык чыгымдарды кыскартуунун ыкмасы.

3. Жумушчулар менен жумуш берүүчүлөрдүн пенсиялык системага кам-

сыздандыруу төгүмдөрүн төлөөлөрүнүн баш тартуусу системалык жүктөө коэффициентин солгундатат. Камсыздандыруу төгүмдөрүнөн баш тарткан жумушчулар дагы кезеги келгенде пенсияга чыгышат. Жеке эсеп системасын бекитүү аркылуу алынган төлөмдөрдөн жумушчунун пенсияга чыгуусу көз каранды.

4. Пенсиянын төмөн өлчөмү- системадагы каржылык оорчулуктардын жыйынтыгы гана болбостон, пенсиялык төлөмдөрдүн индексациясынын жоктугун дагы айгинелеп турат. Ошондуктан инфляция шартында пенсионерлердин жашоо деңгээлин түшүрбөгөнгө багытталган индексациянын механизм иштеп чыгуу кажет.

5. Пенсиялык камсыздандыруунун өсүп жаткан таңкыстыгы, мамлекеттик карыздын жогорулоосу салыктардын жогорулоосун же мамлекеттик чыгымдардын кыскаруусун талап кылган мамлекеттик бюджетке жүк болууда.

Жогоруда айтылганга кошумча катары пландуу экономикадан рыноктук эконо-

микага өтүп жаткан өлкөлөрдүн нормативдик базаларынын, натыйжалуу иштей турган каржылык уюмдарынын жоктугу пенсиялык камсыздандырылуусундагы реформаларды жүзөөгө ашыруудагы кошумча кыйынчылыктарды жаратууда. Эгерде жогоруда айтылгандардын бардыгы бар боло турган болсо, мамлекеттик кинге кошумча камсыздандыруунун жеке формасынын өнүгүүсүнө өбөлгө түзмөк.

Макроэкономикалык туруктуулук, инфляциянын кыскаруусу, рыноктук инфраструктурдун өсүп-өнүгүүсү – бул өлкөлөрдөгү пенсиялык реформаны жүргүзүүнүн негизги зарыл шарты болуп эсептелет.

Реформанын жакшырышы узак мөөнөттүү туруктуулукке жана рынок экономикасынын шартына жооп берген пенсиялык системанын түзүлүшүнө өбөлгө болуусу шарт. Реформанын багытын тандоодо жана аны жүзөөгө ашырууда өлкөнүн социалдык-экономикалык жана демографиялык болжолдоруна, эмгек рыногунун өсүп-өнүгүү келечегине таянуу зарыл.

Адабияттар

1. Гукалова, Е. А. Категория финансовой устойчивости в контексте современных методологических дискуссий / Е. А. Гукалова, Е. Б. Федотова // Научный журнал КубГАУ. – 2009. – № 46(2). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kategoriya-finansovoy-ustoychivostiv-kontekste-sovremennyh-metodologicheskikh-diskussiy> (дата обращения: 18.04.2025).

2. Роик, В. Д. Социальное страхование : учебник и практикум для академического бакалавриата / В. Д. Роик. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юрайт, 2019. – 418 с. – (Бакалавр. Академический курс). – ISBN 978-5-534-08672-0. – URL: <https://urait.ru/bcode/432888> (дата обращения: 14.10.2024).

3. Саякбаева, А. А. Теоретико-методологические аспекты страхования / А. А. Саякбаева [и др.] // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – Бишкек, 2021. – № 3. – URL: <https://science.bafe.edu.kg/wp-content/uploads/2022/06/organized-3-1.pdf> (дата обращения: 18.04.2025)

4. Джалилова, Л. Н. Применение международного опыта пенсионной политики в Кыргызской Республике / Л. Н. Джалилова, Ш. Р. Гапурбаева, Ш. Ш. Гапурбаев // Актуальные вопросы современной экономики. – 2021. – № 11. – С. 593-599. – EDN LKAMJF1.

5. Прожиточный минимум // Национальный статистический комитет Кыргызской Республики : официальный сайт. – Бишкек, 2025. – URL: <http://www.stat.kg/ru/living-wage/> (дата обращения: 18.04.2025).

6. Джалилова, Л. Н. Правовое обеспечение пенсионеров в Кыргызской Республике по государственному пенсионному социальному страхованию в условиях ЕАЭС / Л. Н. Джалилова // Вестник Кыргызского государственного университета строительства, транспорта и архитектуры им. Н. Исанова. – 2021. – № 2(72). – С. 275-277.